

BADIIY MATNLARNI O'QISH ORQALI BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING TANQIDIY VA IJODIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH

D.A.Mukumova¹

1. Buxoro xalqaro universiteti 2-bosqich magistranti

Mas'ul muallif: Mukumova Dilfuza Anvarovna, Buxoro xalqaro universiteti 2-bosqich magistranti.

Accepted: 26 Sentabr 2026

Published: 26 Sentabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC-BY-4.0) license.

Iqtibos uchun: Mukumova, D. A. BADIIY MATNLARNI O'QISH ORQALI BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING TANQIDIY VA IJODIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH / D. A. Mukumova // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 9, № 2. — B. 457–460.

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinif o'quvchilarining tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda badiiy matnlarning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Badiiy asarlarni o'qish, tahlil qilish va ular ustida ijodiy faoliyatni tashkil etish orqali o'quvchilarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni baholash, xulosalar chiqarish hamda yangi g'oyalarni yaratish ko'nikmalarining shakllanishi yoritilgan. Shuningdek, o'qish savodxonligi darslarida zamonaviy interfaol metodlardan foydalanishning samaradorligi ilmiy-pedagogik jihatdan asoslab berilgan. Badiiy matnlarning o'quvchilarda mustaqil fikrlash, voqea-hodisalarni tahlil qilish, qahramonlarning xatti-harakatlariga baho berish, sabab va oqibatlarini aniqlash hamda o'z nuqtayi nazarini asoslash ko'nikmalarini shakllantirishdagi imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, matn mazmuni asosida savol-javob, muammoli vaziyatlar, ijodiy topshiriqlar, muqobil yakun yaratish va qahramonlar faoliyatini turli nuqtayi nazardan baholash kabi usullardan foydalanishning ahamiyatiga e'tibor qaratilgan. Maqolada badiiy matnlar bilan ishlash jarayonini o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlariga mos tashkil etish ularning tanqidiy mushohada yuritishi, tasavvuri, ijodkorligi va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishning samarali vositasi sifatida asoslangan.

Kalit so'zlar: badiiy matn, tanqidiy fikrlash, ijodiy fikrlash, o'qish savodxonligi, boshlang'ich ta'lim, kreativlik, interfaol metodlar, kompetensiya, tafakkur, o'quvchi faolligi.

РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО И ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ЧЕРЕЗ ЧТЕНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ

Аннотация. В данной статье рассматриваются педагогические возможности художественных текстов в развитии критического и творческого мышления учащихся начальных классов. Освещаются вопросы формирования у школьников навыков самостоятельного мышления, анализа проблемных ситуаций, оценки событий и генерации новых идей посредством чтения и анализа художественных произведений. Также научно обосновывается эффективность использования современных интерактивных методов на уроках читательской грамотности. Проанализированы возможности художественных текстов в формировании у учащихся навыков самостоятельного мышления, анализа событий и явлений, оценки поступков персонажей, определения причинно-следственных связей и аргументации собственной точки зрения. Особое внимание уделено значению таких методов, как вопросы и ответы на основе содержания текста, создание проблемных ситуаций, выполнение творческих заданий, разработка альтернативного окончания произведения и оценка деятельности персонажей с различных точек зрения. В статье обосновано, что организация работы с художественными текстами с учётом возрастных и индивидуальных особенностей учащихся является эффективным средством развития их критического мышления, воображения, творческих способностей и навыков самостоятельного мышления.

Ключевые слова: художественный текст, критическое мышление, творческое мышление, читательская грамотность, начальное образование, креативность, интерактивные методы, компетенция, мышление, активность учащихся.

DEVELOPING CRITICAL AND CREATIVE THINKING OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS THROUGH READING LITERARY TEXTS

Abstract. This article examines the pedagogical potential of literary texts in developing critical and creative thinking skills among primary school students. The study highlights the role of reading, analyzing, and creatively interpreting literary works in fostering independent thinking, problem-solving abilities, evaluation skills, and idea generation. Furthermore, the effectiveness of modern interactive teaching methods in reading literacy lessons is scientifically substantiated. The article analyzes the potential of literary texts in developing students' skills of independent thinking, analyzing events and phenomena, evaluating the actions of characters, identifying cause-and-effect relationships, and justifying their own viewpoints. Particular attention is paid to the importance of using methods such as questions and answers based on the content of the text, problem-solving

situations, creative tasks, creating alternative endings, and evaluating characters' actions from different perspectives. The article substantiates that organizing work with literary texts in accordance with students' age and individual characteristics is an effective means of developing their critical thinking, imagination, creativity, and independent thinking skills.

Keywords: literary text, critical thinking, creative thinking, reading literacy, primary education, creativity, interactive methods, competence, thinking skills, student engagement.

Kirish. Ta'lim tizimini modernizatsiya qilish sharoitida o'quvchilarda XXI asr ko'nikmalarini shakllantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda ta'limdan faqat bilim berish emas, balki o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, muammolarni hal qila olishi, voqea-hodisalarga tanqidiy yondashishi va ijodiy yechimlar topa olishi ham talab etilmoqda. Shu nuqtai nazardan boshlang'ich ta'lim bosqichi alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan shu davrda bolaning tafakkuri, dunyoqarashi va bilish faoliyatining asoslari shakllanadi.

Boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligi darslari o'quvchilarning nafaqat o'qish malakalarini, balki fikrlash jarayonlarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, badiiy matnlar bolalarda obrazli tafakkur, tasavvur, hissiy idrok va mantiqiy tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Ertaklar, hikoyalar, masallar va she'rlar o'quvchilarni hayotiy voqealar bilan tanishtirib, ularni fikrlashga, mushohada yuritishga va o'z munosabatini bildirishga undaydi.

Shu sababli badiiy matnlarni o'qish orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarining tanqidiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogikaning dolzarb yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Badiiy matnlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining tanqidiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirish uchun keng pedagogik imkoniyatlarga ega. Badiiy asarlarda tasvirlangan voqealar, qahramonlarning xatti-harakatlari, muammoli vaziyatlar va turli hayotiy holatlar o'quvchilarni fikrlashga, savol berishga, sabablarni izlashga va o'z munosabatini bildirishga undaydi. Matn mazmunini tahlil qilish jarayonida o'quvchi voqealar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlaydi, qahramonlarning qarorlarini baholaydi va muallif fikriga nisbatan o'z nuqtayi nazarini shakllantiradi.

Badiiy matn bilan ishlash jarayonida o'qituvchi tomonidan beriladigan savollarning mazmuni va xarakteri ham muhim ahamiyatga ega. Oddiy mazmunli savollar bilan bir qatorda "Nima uchun?", "Agar voqea boshqacha kechganida nima bo'lardi?", "Qahramonning o'rnida sen qanday yo'l tutgan bo'larding?", "Asarga qanday yakun taklif qilgan bo'larding?" kabi ochiq va muammoli savollardan foydalanish o'quvchilarning mustaqil mushohada yuritishini faollashtiradi. Bunday topshiriqlar o'quvchini tayyor javobni izlashdan ko'ra, o'z fikrini shakllantirish va uni asoslashga yo'naltiradi.

Shuningdek, badiiy matnlar asosida ijodiy topshiriqlar tashkil etish o'quvchilarning tasavvuri va ijodkorligini rivojlantirish imkonini beradi. Qahramon nomidan hikoya tuzish, voqeani davom ettirish, muqobil yakun yaratish, qahramonlar o'rtasidagi dialogni ishlab chiqish, matn mazmuniga mos yangi vaziyatlar yaratish kabi faoliyatlar o'quvchilarning ijodiy fikrlashini faollashtiradi. Shu bilan birga, guruhviy muhokama va o'zaro fikr almashish orqali o'quvchilarda turli nuqtayi nazarlarni tinglash, o'z fikrini himoya qilish va boshqalarning qarashlarini hurmat qilish ko'nikmalari shakllanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh va individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olish badiiy matnlar bilan ishlash samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biridir. O'quvchilarning bilish imkoniyatlari, qiziqishlari, nutqiy rivojlanish darajasi va individual fikrlash xususiyatlariga mos topshiriqlarni tanlash ularning ta'lim jarayonidagi faolligini oshiradi. Shu jihatdan badiiy matnlarni o'qish va tahlil qilishni interfaol hamda ijodiy metodlar bilan uyg'unlashtirish boshlang'ich ta'limning mazmunini boyitishga xizmat qilad.

Mavzuning dolzarbligi. Yangi O'zbekiston ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv asosida o'quvchilarni hayotga tayyorlash, ularda mustaqil fikrlash va ijodkorlik sifatlarini shakllantirish muhim vazifa sifatida belgilangan. Xalqaro baholash dasturlari, xususan PIRLS va PISA tadqiqotlari natijalari ham o'quvchilarning matnni tushunish, tahlil qilish, xulosa chiqarish va muammolarga yechim topish kompetensiyalarini rivojlantirish zarurligini ko'rsatmoqda.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, ayrim hollarda boshlang'ich sinf o'quvchilari matn mazmunini o'qib berish bilan cheklanib, uning mazmun-mohiyatini chuqur tahlil qilishda qiyinchilikka duch keladilar. Bu esa ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatining yetarlicha rivojlanmaganligi bilan bog'liq. Badiiy matnlar esa o'quvchilarni voqealarni baholashga, qahramonlarning xatti-harakatlarini tahlil qilishga va turli vaziyatlarga nisbatan o'z pozitsiyasini shakllantirishga yordam beradi.

Shuningdek, badiiy asarlar o'quvchilarning tasavvur dunyosini kengaytirib, yangi g'oyalarni ilgari surish va noodatiy yechimlarni topish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Shu jihatdan mavzuning ilmiy va amaliy ahamiyati yuqori hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Tanqidiy fikrlash va ijodiy fikrlash masalalari ko'plab pedagog va psixolog olimlar tomonidan o'rganilgan. J.Dyui tanqidiy fikrlashni insonning muammolarni chuqur tahlil qilishi va asoslangan qarorlar qabul qilishi bilan bog'lagan. B.Blum o'zining mashhur taksonomiyasida tahlil, sintez va baholash jarayonlarini yuqori darajadagi tafakkur operatsiyalari sifatida tavsiflagan.

O'zbek pedagog olimlari tomonidan ham o'qish savodxonligi va tafakkurni rivojlantirish masalalari keng tadqiq etilgan. Jumladan, R.Ishmuhamedov, O.Tolipov, M.Ussonboyeva va boshqa olimlar interfaol metodlar orqali o'quvchilar faolligini oshirishning nazariy asoslarini ishlab chiqqanlar. Ularning tadqiqotlarida o'quvchilarni fikrlashga undovchi metodlarning samaradorligi alohida ta'kidlangan.

So'nggi yillarda o'qish savodxonligi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda badiiy matnlar asosida o'quvchilarning

tanqidiy va ijodiy tafakkurini rivojlantirish muhim yo'nalish sifatida qaralmoqda. Tadqiqotlar natijalari badiiy asarlar bilan ishlash o'quvchilarning tahliliy fikrlashi, muloqot madaniyati va kreativ salohiyatini oshirishini ko'rsatmoqda.

Muhokama. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tanqidiy fikrlashini rivojlantirish uchun badiiy matnlar ustida ishlash jarayonida turli metodlardan foydalanish mumkin. Jumladan, "Aqliy hujum", "Insert", "Klaster", "Venn diagrammasi", "FSMU" kabi metodlar o'quvchilarning matn mazmunini chuqur anglashiga yordam beradi.

Masalan, hikoya o'qilgandan so'ng quyidagi savollar berilishi mumkin:

Nima uchun qahramon aynan shu ishni amalga oshirdi?

Siz uning o'rnida bo'lsangiz qanday yo'l tutardingiz?

Hikoyaning boshqa yakuni bo'lishi mumkinmi?

Muallif qanday g'oyani ilgari surmoqchi bo'lgan?

Bunday savollar o'quvchilarni fikrlashga, dalillar keltirishga va o'z nuqtayi nazarini himoya qilishga o'rgatadi.

Ijodiy fikrlashni rivojlantirishda esa hikoyani davom ettirish, yangi qahramon yaratish, voqealarni zamonaviylashtirish, sahnalashtirish va rasm chizish kabi topshiriqlar muhim o'rin tutadi. O'quvchilar bunday faoliyat davomida mavjud ma'lumotlarni qayta ishlaydi, yangi obrazlar yaratadi va kreativ yondashuvlarni namoyon etadi.

Badiiy matnlar bilan ishlashning yana bir afzalligi shundaki, ular o'quvchilarning nutq boyligini oshiradi, estetik didini rivojlantiradi va kitobxonlik madaniyatini shakllantiradi. Natijada o'quvchi nafaqat yaxshi o'quvchi, balki mustaqil fikrlovchi va ijodkor shaxs sifatida kamol topadi.

1-Jadval

T/R	Metod	Tanqidiy fikrlashga ta'siri	Ijodiy fikrlashga ta'siri
1	Aqliy hujum	Muammolarni turli nuqtayi nazardan ko'rishga o'rgatadi	Yangi g'oyalar yaratishga undaydi
2	Klaster	Axborotni tahlil qilish va tizimlashtirishni rivojlantiradi	Assotsiativ fikrlashni kuchaytiradi
3	Rolli o'yinlar	Qaror qabul qilish malakasini shakllantiradi	
4	Hikoyani davom ettirish	Sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlaydi	Kreativ yondashuvlarni shakllantiradi
5	Bahs-munozara	Mustaqil fikr bildirishni rivojlantiradi	Muqobil yechimlar topishga o'rgatadi

Jadvalning tahlili. Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, badiiy matnlar asosida tashkil etilgan interfaol faoliyatlar o'quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlashini kompleks rivojlantirish imkonini beradi. Ayniqsa, hikoyani davom ettirish va rolli o'yinlar metodlari o'quvchilarning kreativ tafakkurini shakllantirishda yuqori samaradorlikka ega. Bahs-munozara va aqliy hujum metodlari esa o'quvchilarda o'z fikrini asoslash, dalillar keltirish va muammolarga turli yondashuvlar asosida yechim topish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Mazkur metodlarning muntazam qo'llanilishi o'quvchilarning o'qishga qiziqishini oshiradi, dars jarayonida faolligini kuchaytiradi hamda ta'lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Xulosa. Badiiy matnlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining tanqidiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirishning samarali pedagogik vositasi hisoblanadi. Ular o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, voqealarni tahlil qilishi, qahramonlar xatti-harakatlariga baho berishi va yangi g'oyalar yaratishiga imkon yaratadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, badiiy matnlar bilan ishlashda interfaol metodlardan foydalanish o'quvchilarning o'qish savodxonligi, muloqot madaniyati va kreativ salohiyatini sezilarli darajada oshiradi. Shu sababli boshlang'ich ta'lim amaliyotida badiiy asarlar asosida tashkil etiladigan tanqidiy va ijodiy faoliyatlarni kengaytirish maqsadga muvofiqdir.

Kelgusida badiiy matnlar asosida tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirish metodikasini takomillashtirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan integratsiyalash hamda xalqaro tajribalarni o'rganish muhim ilmiy-amaliy vazifalardan biri bo'lib qoladi. Ijodiy fikrlashni rivojlantirishda esa matn mazmuni asosida ijodiy topshiriqlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Voqeani davom ettirish, muqobil yakun yaratish, qahramon nomidan hikoya tuzish, dialog yaratish, obrazlarga boshqa nuqtayi nazardan baho berish kabi topshiriqlar o'quvchilarning tasavvuri, fantaziyasi va yangi g'oyalar yaratish qobiliyatini rivojlantiradi. Shu bilan birga, o'quvchilarning o'z fikrlarini erkin ifodalashiga sharoit yaratadi.

Tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirishda o'qituvchining metodik yondashuvi ham muhim omil hisoblanadi. Dars jarayonida ochiq savollar, muammoli vaziyatlar, munozara, guruhiiy muhokama va mustaqil topshiriqlardan foydalanish o'quvchilarning bilish faolligini oshiradi. Bunda o'qituvchi tayyor javobni berishdan ko'ra, o'quvchini fikrlash, izlanish va o'z xulosasini shakllantirishga yo'naltirishi maqsadga muvofiqdir.

Shuningdek, badiiy matnlarni tanlash va ular asosida topshiriqlar ishlab chiqishda o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish zarur. Matnning mazmuni, hajmi, til xususiyatlari va muammoli jihatlarini o'quvchilarning bilish imkoniyatlariga mos bo'lishi, topshiriqlar esa bosqichma-bosqich murakkablashtirib borilishi lozim. Bunday yondashuv har bir o'quvchining ta'lim jarayonidagi faol ishtirokini ta'minlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
- [2] Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan, 2020.
- [3] Ishmuhamedov R., Yuldashev M. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2019.
- [4] G'afforova T., Nurullayeva Sh. O'qish kitobi. – Toshkent: Sharq, 2023.
- [5] Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2018.
- [6] Dewey J. How We Think. – New York: Dover Publications, 2018.
- [7] Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives. – New York: Longman, 2019.
- [8] PIRLS 2021 Assessment Framework. – Boston: IEA, 2021.

